

László Ferenc

Román utóhang az 1934-es bukaresti „Bartók-affér” történetéhez

Ismeretes, hogy 1934 februárjában Bartók immár negyedszer tartózkodott Bukarestben. Constantin Brăiloiu és felesége vendégszeretetét élvezte, napestig szorgalmasan tanulmányozta a Román Zeneszerzők Társasága folklórarchívumának felvételeit. 18-án a Dalles-teremben megtartotta *A parasztzene hatása az újabb műzenére* című francia nyelvű előadását, 19-én a Maison des Français hangversenytermében vegyes műsorú zongorastet adott, 20-án Bach–Bartók műsorral szerepelt a román rádióban. Következő, 26-ára, Temesvárra meghirdetett hangversenyét azonban már nem tarthatta meg. 18-án ugyanis Tiberiu Brediceanu kezdeményezésére a Román Zeneszerzők Társasága két magas beosztású kormánytisztviselő jelenlétében választmányi gyűlést tartott, amelynek egyetlen napirendi pontja Bartók (és Kodály) vélt (pontosabban: ráfogott) irredentizmusa, s ennek kapcsán a Kodályt vezénylő és Bartók-vezénylésre készülő Radu Urlăţeanu temesvári karmester hazafiatlanság vétkében való elmarasztalása volt. Brăiloiu körömszakadtáig védte Bartókot, mások is kiállottak mellette, de hiába: az utolsó szót Brediceanu mondta ki.¹ A karmestert, aki temesvári hangversenyét vezényelte volna, azonnal elbocsátották.

Hazaérkezvén Bartók erélyes fogalmazású levélben tiltakozott a román belügyminisztériumnál az őt ért durva sérelemért. A levél kiadatlan, fogalmazványát a budapesti Bartók Archívum őrzi. Nem tudunk róla, hogy válaszoltak volna rá Bartóknak. (Mit is válaszolhattak volna?)

Alább egy olyan dokumentumot közlök, amely az események román utóhangjának tekinthető. Aki írta, Mihail Jora (ejtsd: Zsóra; 1891–1971) tekintélyes moldvai földbirtokos családból származott (egyik fölmenőjét 1392-es keltű okiratban említik, nagyapja a Moldva és Havasalföld 1857-es egyesítését előkészítő ad hoc diván tagja volt). Életében a román zenetörténet abszolút tekintélyének tartották, méltán. A modern román táncjátéknak és a modern román dalnak a maga korában összehasonlíthatatlan mestere az első világháború előtt Németországban (többek közt Max Regertől), utána Párizsban (többek közt Florent Schmidtől) tanult. Zongoraművészként, karmesterként is gyakran lépett a nyilvánosság

¹ Az ominózus esemény sztenogramját H. H. Stahl készítette el, tisztázta le, Octavian Lazăr Cosma közölte: „Uniunea Compozitorilor și Muzicologilor din România – 75 de ani. Arhiva Societății Compozitorilor Români” [A Romániai Zeneszerzők és Zenetudósok Szövetsége – 75 év. A Román Zeneszerzők Társasága Archívuma]. *Muzica*, serie nouă, VI, 1 (21), Bukarest, 1995. január-március, 111–133. Az írás – a nagyobb átfogást ígérő címnek ellentmondva – kétoldalmnyi bevezetőből és a „Proces-Verbal. Ședința Comitetului din 18 februarie 1934” [A Választmány 1934. február 18-i gyűlésének jegyzőkönyve] című dokumentumból áll.

elé, a román rádió zeneigazgatója, a bukaresti zeneművészeti főiskola rektora, a Román Zeneszerző Társasága alelnöke is volt, számos címet, díjat és kitüntetést adományoztak neki. A nimbuszt, mely életében övezte, első világháborús, súlyos sebesülésével és hajthatatlan jellemességével is kiérdemelte. Bár 1968-ban kötetnyi válogatást adott ki a *Timpul* című bukaresti napilapban 1937 és 1941 között közölt cikkeiből, kevesen tudják róla, hogy zenei közírónak is egészen kivételes volt. Szókimondásának szép példája az itt következő, kötetben mindmáig nem közölt újságcikk.

George Georgescu Budapesten

Az elmúlt napokban George Georgescu² egy hangversenyt vezényelt Budapesten.³ A lég hullámai érintetlenül hozták el mihozzánk a magyar hangversenyteremben felcsendülő gazdag és fényes összhangokat. Az azután érkezett táviratok pedig megerősítették a román zeneművész sikerét, az elsőt, aki a háború után vállalta szomszédaink esetleges hívős fogadtatását. A politikai szenvedélyek olykor rossz tanácsadók, és amikor egy bolond követ dob a vízbe, a megtalálására fordított igyekezet gyakran hiábavaló. A szovinizmus sok esetben lehet jogosult, a művészetben azonban kárt tesz, mert a szépség, ha vámszedők kotorásznak benne, nemcsak az ő számukra vész el.

Egy nagy művész nem roppan össze, ha egy ország határai be vannak zárva előtte. Szépen megkerüli őket – azok veszteségére, akik mögéjük zárkóznak –, és azoknak hoz művészi megváltást, akik tiszta vízzel szeretik szomjukat oltani, nem hamisított litty-lötytyel [az eredetiben: nu cu bragă⁴ prefăcută, azaz: nem hamisított brágával].

Georgescu civilizált fogadtatása Budapesten becsületükre válik nyugati szomszédainknak, akik – túltéven magukat minden ellenünk irányuló indulatukon – méltányoltak egy művészt, aki mindenekelőtt a maga művészetét szolgálta. Vajon így tettünk-e mi is hasonló körülmények között? Jaj, nem. Amikor néhány évvel ezelőtt egy magyar és egyetemes büszkeség, Bartók Béla időzött körünkben, szenvedélyes támadásokat indítottak ellene, melyeket – édes istenem! – a hazafias érzés indokolt.

A szegény ember – úgy, ahogyan Georgescu ment Budapestre – jött, hogy hazánkban néhány hangversenyt adjon. Ám megakadályozták ebben, és kénytelen volt az országot sietve elhagyni, miután értésére adták, hogy „nemkívánatos”. Mit veszthetett Bartók Béla ez alkalommal? Igencsak keveset. Mit veszítettünk mi? Igencsak sokat. Elsőbbben elvesztettük a barátságát ennek az embernek, aki szerette Romániát és annak népi művészetét, melynek olyan szolgálatokat tett, mint senki más. Aztán elvesztettük az alkalmat, hogy halljuk ezt a nagy művészt, akitől mindenkinek van tanulnivalója. Elvesztettük tisztaságát

² George Georgescu (1887–1964), a román zenei élet viszonylatában meghatározó jelentőségű, külföldön is nagyra becsült karmester évtizedeken át volt a bukaresti Opera és Filharmónia vezető karnagya és igazgatója.

³ Georgescu 1938. február 18-án a Városi Színházban vezényelte a Filharmóniai Zenekart. Műsora: Beethoven: *Leonóra nyitány*, Schumann: *a-moll Zongoraverseny*, Henri Rabaud: *La Procession nocturne* (szimfonikus költemény), C. Franck: *Szimfonikus változatok zongorára és zenekarra*. A két szólóműben Alfred Cortot működött közre. Ezeket az adatokat Berlász Melinda zenetörténész közölte velem. Szívességét ezúton is köszönöm.

⁴ A szó szabatos fordítása: kölessör. A brága csekély alkoholtartalmú ital, melyet a Kárpátok karéján kívüli románság régente rendszeresen fogyasztott, főleg nyáron, behűtve, üdítőként. Ma, a kólák és egyéb „műrostos” italok korában már csak egy szólásmondás emlékeztet rá: „ieftin ca braga” (= olcsó, mint a brága), azt jelenti, hogy valami nagyon, már-már nevetségesen olcsó. Jora kiszólása arra figyelmeztet, hogy a régi világban még a brága sem volt olyan olcsó, hogy ne hamisították volna.

arcunk bőrének, amelyet balkániasan bemocskoltunk a szegények legszörnyűbbikével: a házunkba meghívott vendég semmibevevésével és megsértésével. Lehet, hogy egyesek ezt hazafias vagy nemzeti cselekvésnek hívják. De inkább emlékeztet egy román diplomatával nemrég megedett viszontagságra, aki egy vacsorán a német udvarnál egy borospoharat véletlenül az abroszra borított és bocsánatkérésként azt mondta: „nálunk ez szerencsét jelent”. A következő választ kapta egy akármilyen német főméltóságtól: „und bei uns das heisst Schweinerei” [= és nálunk ezt disznóságnak hívják].⁵

A cikk egyértelmű. Azon túl, hogy hitelesen világítja meg az 1934-es eseménysor 1938-ban is aktuális tanulságát, a szerző karakán jellemét is kitűnően tükrözi. Az 1968-as cikkgyűjteménybe nyilván cenzurális okokból nem kerülhetett bele. A nemzeti-kommunista állam éber előolvasói nem hagyhattak jóvá egy ilyen „nemzetgyalázó”, a magyarokat megdicséző glosszát!

Jora igencsak közléről ismerte az előzményeket, mivel 1934. február 18-án maga is részt vett azon a kínos emlékéünnepi gyűlésen. Főlelevenítem ott elhangzott állásfoglalásait.

Először akkor szólalt meg, amikor Kodály Temesvárott bemutatott *Psalmus hungaricus*-áról Brediceanu azt mondta, hogy az „imádság Románia szétszaggatásáért” (115.). Tájékozatlan lévén, megkérdezte, hogy a temesvári előadás ősbemutató volt-e.

Brediceanu válaszába azt is beleszótta, hogy Kodály Nagyváradon nyilatkozott: menyire örvend, hogy a művet német hangszeresekből álló zenekar és magyar kórus román karmester vezényletével szólaltatta meg. Jora közbeszólt: „Ez lelki egyesülés” (116.).

Amikor Brediceanu a *Psalmust* vezényelő, szerinte hazafiatlan Radu Urlăţeanu szapulását oda ért, hogy a temesvári karmester mindig csak magyar szólóhangszereseket hív meg hangversenyeire, mint például Hevesi Piroskát, és hallani sem akar románokról, mivel, mint mondja, több bukarestinek is írt, akik azonban válaszra sem méltatták, Jora megint közbeszólt: „Ez [értsd: hogy a bukarestiek rossz levélírók] meglehetősen igaz” (120.).

A vita sűrűjében a következők hangzottak el:

Brediceanu: „...tudomásukra hoztam, hogy ez az ember [Bartók] iskolát teremt, és hogy hatásának következtében azt állítják, hogy a román zenét a magyar zenének kell tulajdonítani („muzica româneasca trebuie atribuită muzicii ungureşti”).

Jora: Nyilvánvaló, hogy tudomásul kell vennünk, amit maga mond. Nagyon súlyos.

Braïloiu: De semmivel sem bizonyítja előttünk. Én a bizonyítékot várom.

Brediceanu: Íme, bizonyítom.

Jora: Ha maga azt mondja, hogy Enescu magát és engem le akar szúrni, természetesen nagyon súlyos [vád], de bizonyítania kell.

Braïloiu: Ahogyan maga mondja, hogy négy ember úgy értelmezte a [Bartók tartotta] rádió-előadást,⁶ ez még semmit sem igazol, mert maga ellen tíz [Bartók-]könyvet hozok fel, amelyeket idehoztam, és amelyek az ellenkezőt bizonyítják.

Brediceanu: A mostani [Bartók] már nem beszélt olyan objektíven, mint a háború előtti.

⁵ Mihail Jora: „George Georgescu la Budapesta”. *Timpul*, II., 291., Bukarest, 1938. február 24., 2.

⁶ Demény János életrajzi dokumentációja szerint Bartók 1934. január 15-én, 9.30 órakor beszélt a budapesti rádióban, „A magyar népzene hatása a szomszédos népek zenéjére” címmel. Előadását gramofon lemezekről és zongorán előadott hangképek kísérték. Demény János: *Bartók Béla pályája delelőjén. Tereplő évek, világhódító alkotások (1927–1940)*. In (szerk.) Szabolcsi Bence és Bartha Dénes: *Zenetudományi tanulmányok Bartók Béla emlékére*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1962, 465.

Jora: Ezek a könyvek le vannak írva, maga pedig rádióelőadások kérdését állítja ellenük. [...]

Jora: Beadványában maga Kodály „Maros vidéki táncait” említette. Azok magyarok?

Brediceanu: Románok. Tökéletesen románok.

Jora: De nekem úgy tűnik, hogy azt mondja: „Maros vidéki táncok”, mintha azt mondaná, hogy „Duna vidéki táncok” vagy „Dâmbovița vidékiek”. Miért szükséges feltétlenül, hogy azt mondja „Maros vidéki román táncok”? Á, ha [Kodály] azt mondta volna, hogy „Maros vidéki magyar táncok”, más lett volna. Akkor súlyos volna. De ha csak „Maros vidéki táncokat” mond, nem találok semmi súlyosat. Vajon nem román-e a Maros, hogy azt kelljen mondani: „Maros vidéki román táncok”?

Brediceanu: A tény súlyossága abban áll, hogy Kodály írta, és ő nem mondja, hogy románok.

Jora: De azt sem mondja, hogy magyarok.

Nedelcu [minisztériumi főfelügyelő]: Van egy bevezetése magyar, francia és angol nyelven, ahol székelyeknek teszi meg őket.⁷

Brăiloiu: Hol a kötet?

Nedelcu: Ezek a dolgok az első oldalon állítatnak, egy propagandakönyvben. Azt mondja, hogy a legrégebb székely dallamok közül valók. Márpedig a legtisztább román dallamok közül valók.

Jora: Szó sincs róla, hogy románok.

Brăiloiu: De miért nem hozzák a partitúrát? Én bizonyítékokról szeretnék itt beszélni. Én elhoztam Bartók összes művét. Miért nem hoznak önök is biztos bizonyítékokat, melyeket megvitathassunk?

Brediceanu: Ha tudtam volna, elhoztam volna otthonról.

Nedelcu: Én láttam a partitúrát. Tökéletesen román dallamok.

Jora: Én ezt nem mondom. Azt mondom, hogy Kodály nem mondja, hogy magyarok.

Brediceanu: De alkalmas a megtévesztésre.

Jora: Miért perli pusztá szándék alapján?

Brediceanu: Mert ismerjük sovén tételüket.

Jora: Szóval ők nem írhatnak többé román zenét?

Brediceanu: De igen, csak mondják meg, hogy román.

Jora: Bartók úr is írt egy Táncszvitet, és nem mondta, hogy [egyres dallamai] románok. Mindazáltal az egész világ tudja, hogy románok (122–123.).

Legközelebb akkor szólalt meg Jora, amikor Imbroana minisztériumi vezérigazgató szóba hozta, hogy Urlățeanu a temesvári filharmonikusok élén a *Psalmus hungaricus*szal együtt két román művet is elő szeretett volna adni Budapesten, a bánsági Sabin Drăgoitól. Jora megjegyezte: ha hiba volt is, hogy a *Psalmust* Temesváron előadták, jó volna román műveket Budapesten bemutatni (127.).

Amikor Brediceanu ismét előhozta Bartók állítólagos románellenes rádió-előadását, Jora azt mondta: „... annál szükségesebb a mai előadás. ... Annál kívánatosabb, mert ha valamit a románok ellen mondott, ma nem mondhatja azt, és a bánsági közönséget tájé-

⁷ Emlékeztetem e tanulmány olvasóját, hogy a *Marosszéki táncok* szerzői előszavában szó sincs ilyenről. Kodály csak olyasmiket szögezett le, hogy „Marosszék őrzött meg a legtöbbet a régi népi tánczenéből”, és hogy ezek a dallamok a Brahms-féle magyar táncokhoz képest „messzibb múltban gyökereznek: az egykori Tündérország képét idézik fel.” A kezdőmondat, amelyben a kifogásolt székely szó előfordul, idézet Kemény János önéletrajzából: „Dajkám marosszéki székely asszony, jó énekes, jó hajdútáncos volt”. Kodály Zoltán: *Visszatekintés*, II. Budapest: Zeneműkiadó, 1982, 485.

kozthatni lehet a mai előadásról amelyet sztenografálni fognak, és elterjed a Bánságban, hogy mindenki megtudja”, amire Nedelcu vezérigazgató így vágott vissza: „Mégsem hagyhatjuk Bartókot, hogy másképpen beszéljen Budapesten és másképpen Bukarestben” (128–129.).

Az utolsó percekben Jora még egyszer leszögezte, hogy Kodály nem állította a *Marosszéki táncokról*, hogy azok románok, és Bredeceanu ismét nehézményezte, hogy Kodály román népi dallamokat dolgozott fel, anélkül, hogy románságukat kinyilvánította volna (131–132.). Tipikus állóháború!

Egy dologban adott igazat Jora Bredeceanunak, aki azt is mondta, hogy nemcsak Bartók tett nagy szolgálatot a románságnak, amikor zenéjét külföldön terjesztette, hanem ő is hálás kell hogy legyen, mert ez neki is becsületére vált (132.).

Összefoglalólag elmondhatjuk, hogy 1934-ben Jora meglehetősen tájékozatlan volt a „Psalmus-ügy”, és még inkább Bartók kifogásolt rádió-előadása tekintetében, de pillanatnyi reakciói, rögtönzött érvei, keresztkérdései (melyekből kihallani a diplomás jogász gondolatmechanizmusát!) helyesek voltak, pozitív irányba igyekeztek terelni a gyűlés gondolatmenetét. (Bredeceanu is diplomás jogász volt, de belőle inkább az elfogult nemzetpolitikus beszélt.)

1938. februári cikke bizonyítja, hogy Jora utóbb felmérte a Bartók elleni kampány méltánytalan és a román nemzethez méltatlan voltát, és alkalomadtán nem habozott erélyesebben beolvasni azoknak, akik 1934-ben Bartóknak a románságtól való eltávolításán és az amúgy is feszült román–magyar viszony továbbfeszítésén fáradoztak. Jora épp a demagóg nacionalizmus leleplezésével mutatta ki emelkedett nemzethűségét és a románság szellemi-erkölcsi elitjéhez való odatartozását.